

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ
У СФЕРІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ**

У статті розглянуто проблемні питання, що виникли в Україні під час світової фінансової кризи та пов'язані з тим, що певна частина населення України одержала споживчі кредити не в національній валюті, а в іноземній. В результаті чого, через різке знецінення національної валюти, значна частина позичальників опинилася в скрутному фінансовому становищі.

Ключові слова: кредит, споживчий кредит, іноземна валюта, національна валюта, фінансові послуги, кредитор, боржник.

Постановка проблеми та її актуальність.

До середини 2008 року громадяни України вважали, що банківський кредит є панацеєю від усіх бід та надійним джерелом зростання власного добробуту. В кредит купували квартири, машини, побутову техніку, мобільні телефони тощо. При цьому, не бажаючи переплачувати за кредитні кошти, споживачі дуже часто брали кредити в іноземній валюті (і не тільки у доларах США), оскільки відсоткова ставка за такими кредитами була значно менша. Підтримання державою національної валюти досить тривалий час на одному й тому ж рівні та незначна її девальвація відносно інших валют і в першу чергу до доларів США, створили в суспільстві уявлення про незмінність її позиції, сформували довіру до стійкості її курсу та змусили забути населення про дев'яності роки, коли девальвація національної валюти мала «шалені» темпи і взяти кредит у банку для пересічного громадянина було непосильним тягарем.

Отже, існуюче більш-менш тривале благополуччя в економіці, її поступове зростання, покращення добробуту населення та майже незмінний курс національної валюти призвів до довіри населення до банківського споживчого кредитування, в тому числі кредитування в іноземній валюті. Поряд із цим позичальники-громадяни не завжди усвідомлювали зміст тих відносин, учасниками яких вони виступали, а банки майже ніколи і не намагались пояснити цим позичальникам можливі наслідки таких правовідносин. І все було добре до жовтня 2008 р., коли право громадянина отримати в банку кредит перетворилося на обов'язок його повернути [3].

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми в своїх роботах висвітлювали Л. Іваненко, В. Вовк, В. Кибал, А. Мірошніченко, О. Хмеленко, А. Луценко та

ін., однак, дана проблематика не є достатньо дослідженою.

Метою цієї статті є спроба визначити причини та умови порушення прав споживачів у сфері споживчого кредитування в іноземній валюті, розглянути окремі аспекти вирішення цього питання в судовій практиці та визначити напрями розвитку захисту прав споживачів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Знецінення національної валюти та погіршення фінансового становища позичальників призвело до того, що для багатьох із них виконання своїх зобов'язань за договорами споживчого кредитування в іноземній валюті стало непосильною ношею. У зв'язку з цим, починаючи з кінця 2008 р. громадяни почали звертатися до суду з метою зміни умов кредитних договорів. Аналіз рішень судів різних рівнів в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2008-2010 р. р. дозволяє зробити висновок, що доволі розповсюдженою підставою для визнання недійсними або зміни умов кредитних договорів стала правова позиція, згідно з якою банки не мали кредитувати населення та надавати валютні кредити, оскільки відповідно до пп. «г» п. 4 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» для цього банк повинен був отримати індивідуальну ліцензію Національного Банку України (далі – НБУ). Ця правова позиція була частково сприйнята судовою гілкою влади. В результаті частина судів загальної юрисдикції при розгляді спорів між позичальниками та банками сприйняла цю правову позицію та при вирішенні кредитних спорів задовольняла частково або в повному обсязі вимоги позичальників [5, 6, 7, 8].

Обґрунтованість цієї правової позиції в своїй ухвалі від 17 грудня 2010 р. визнав Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і

кримінальних справ (далі – ВССУ). Щоправда своїм рішенням ВССУ створив небезпечний для банківської системи України прецедент, який міг би стати правовою підставою, керуючись якою можна було визнати недійсним будь-який кредитний договір, предметом якого був кредит виданий в іноземній валюті на споживчі цілі. Тому не випадково НБУ звернувся до Верховного Суду України із заявою про перегляд вищезазначеної ухвали ВССУ. ВСУ переглянув рішення Печерського районного суду м. Києва від 14 травня 2010 р., ухвалу апеляційного суду м. Києва від 27 жовтня 2010 р. та ухвалу ВССУ від 17 грудня 2010 р. та своєю постановою від 21 березня 2011 р. ухвалу ВССУ від 17 грудня 2010 р. скасував, а справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

В подальшому ВССУ в своїх рішеннях також зазначав, що банки можуть видавати споживчі кредити в іноземній валюті за відсутності індивідуальної ліцензії НБУ. Так, зокрема в своїй ухвалі від 2 березня 2011 р. ВССУ зазначив, що за відсутності нормативних умов для застосування індивідуального ліцензування щодо вказаних операцій єдиною правовою підставою для здійснення банками кредитів в іноземній валюті згідно зі ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» є наявність у банку генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій, отриманої у встановленому порядку.

Водночас, стало цілком очевидно, що споживче кредитування в іноземній валюті створює реальні умови для різкого погіршення фінансового становища боржників у найближчій перспективі. Тому 22 вересня 2011 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг». Цим законом, зокрема, заборонялося банкам збільшувати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку. Крім того, надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті заборонялося на території України. Таке рішення законодавця було слушним та обґрунтованим, але не своєчасним. На момент прийняття цього закону всім у державі було очевидно, що національна валюта є нестійкою до девальвації, а одержання споживчих кредитів в іноземній валюті пов'язано з великими ризиками здорожчення такого кредиту. До того ж валютне кредитування на той час вже отримало масове розповсюдження в суспільстві. Таким чином, держава із великим запізненням

почала впроваджувати заходи, що могли попередити «катастрофу» на ринку споживчого кредитування. Вважаємо, що споживче кредитування в іноземній валюті на території нашої держави мало бути заборонено значно раніше. Такий крок не тільки не призвів до тих тяжких наслідків на ринку фінансових послуг, що ми маємо сьогодні, але й був би одним із заходів, спрямованих на укріплення та підтримання національної валюти. Тому вина за скрутне фінансове становище на ринку споживчого кредитування лежить в першу чергу на державі.

Проте, не лише на ній. Як зазначив начальник відділу з правового регулювання фінансових послуг Департаменту фінансового законодавства Міністерства юстиції України Л. М. Кравченко, аналіз звернень громадян-позичальників до Міністерства юстиції дає всі підстави стверджувати, що пропагуючи таку послугу, як кредит, банки свідомо чи з необачності практично в кожному випадку укладання кредитного договору жодним чином не намагались звернути увагу позичальника на його обов'язки за цим договором та повідомити про можливі наслідки його невиконання або несвоєчасного виконання [3].

Своїми діями вони порушували низку нормативно-правових актів у сфері споживчого кредитування. Зокрема ч. 2 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» та пп. 2.1 «Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту», затверджених Постановою НБУ від 10 травня 2007 р. № 168 (далі – Правила) відповідно до яких, перед укладенням договору про надання споживчого кредиту, кредитодавець зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про: кредитні умови, зокрема: мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений; форми його забезпечення; наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, в тому числі між зобов'язаннями споживача; тип відсоткової ставки; суму, на яку кредит може бути виданий; орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту (перелік усіх витрат, пов'язаних з одержанням кредиту, його обслуговуванням та поверненням, зокрема таких, як адміністративні витрати, витрати на страхування, юридичне оформлення тощо); варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їх частоту та обсяги; можливість дострокового повернення кредиту та його умови; переваги та недоліки пропонуваніх схем кредитування тощо.

Дуже часто споживачам не було роз'яснено пп. 3.8 цих Правил, згідно з яким у разі надання кредиту в іноземній валюті банки зобов'язані під час укладення кредитного договору попередити споживача, що валютні ризики під час виконання зобов'язань за кредитним договором несе споживач.

На перший погляд може виникнути питання, чому банки повинні були вести таку детальну роз'яснювальну роботу зі споживачами фінансових послуг в сфері споживчого кредитування. Відповідь на це питання можна знайти в низці нормативно-правових актів, зокрема міжнародних. Так, Хартією захисту споживачів, схваленою Резолюцією Консультативної Асамблеї Ради Європи від 17 травня 1973 р. № 543, зокрема, передбачається, що надання товарів чи послуг, у тому числі у фінансовій галузі, не має здійснюватися за допомогою прямого чи опосередкованого обману споживачів. У Директиві 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 р. щодо несправедливих видів торговельної практики зазначається, що фінансові послуги, через їхню складність та властиві їм серйозні ризики, потребують встановлення детальних вимог, включаючи позитивні зобов'язання торговця. Оманливі види торговельної практики утримують споживача від поміркованого і, таким чином, ефективного вибору. Для підтримання впевненості споживачів загальна заборона несправедливих видів торговельної практики однаковою мірою повинна застосовуватися до тих із них, що виникають як за межами контрактних відносин між торговцем та споживачем, так і під час виконання укладеного контракту (пункти 9, 13, 14 преамбули зазначеної Директиви) [10, с. 15].

Враховуючи важливість положень Закону України «Про захист прав споживачів», присвячених споживчому кредитуванню, Конституційний Суд України (далі – КСУ) в своєму рішенні від 10 листопада 2011 р. дав офіційне тлумачення положень п. п. 22, 23 ст. 1, ст. 11, ч. 8 ст. 18, ч. 3 ст. 22 цього Закону у взаємозв'язку з положеннями ч. 4 ст. 42 Конституції України. Зокрема, в своєму рішенні КСУ зазначив, що споживачу, як правило, об'єктивно бракує знань, необхідних для здійснення правильного вибору товарів (робіт, послуг) із запропонованих на ринку, а також для оцінки договорів щодо їх придбання, які нерідко мають вид формуляра або іншу стандартну форму. Отже, для споживача існує ризик помилково чи навіть унаслідок уведення його в оману придбати не потрібні йому кредитні пос-

луги. Тому держава забезпечує особливий захист більш слабкого суб'єкта економічних відносин, а також фактичну, а не формальну рівність сторін у цивільно-правових відносинах, шляхом визначення особливостей договірних правовідносин у сфері споживчого кредитування та обмеження дії принципу свободи цивільного договору. Це здійснюється через встановлення особливого порядку укладення цивільних договорів споживчого кредиту, їх оспорювання, контролю за змістом та розподілу відповідальності між сторонами договору.

Відповідно до ч. 9 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», під час розгляду вимог споживача про відшкодування збитків, завданих недостовірною або неповною інформацією про продукцію чи недоброчесною рекламою, необхідно виходити з припущення, що у споживача немає спеціальних знань про властивості та характеристики продукції, яку він придбає.

В своєму Листі від 16.06.2007 № 40-117/2093-6134 «Про окремі питання практичного застосування Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» НБУ вважає за необхідне підкреслити, що договір споживчого кредиту – це правочин, який надає споживачу особливі засоби правового захисту, які не притаманні для інших банківських правочинів.

Поряд із цим аналіз судової практики в сфері захисту прав споживачів фінансових послуг дозволяє зробити висновок, що вищезазначені та інші подібні їм положення чинного законодавства для судової системи мають переважно декларативний характер. При розгляді судових спорів між споживачами та банками суди в переважній більшості виходять з того, що факт підписання кредитного договору свідчить про те, що споживач належним чином обізнаний про його умови та чітко усвідомлює всі його наслідки, як негативні, так і позитивні. Розповсюдженість такої правової позиції призвело до того, що конфлікт інтересів банків та споживачів фінансових послуг зі сфери правового регулювання перейшов у сферу соціального протиборства. В результаті на зміну численним позовам до суду про захист прав споживачів у сфері споживчого кредитування в іноземній валюті прийшли масові демонстрації і мітинги, а також під стінами НБУ виник «фінансовий майдан».

Цілком очевидно, що в такій ситуації держава, не бажаючи загострення цього конфлікту, мала б запропонувати компромісний варіант виходу з цього кризового стану. Проте, на сього-

дні держава не може запропонувати такого рішення, тому вона пішла шляхом замороження цього конфлікту. Зроблено це було шляхом прийняття 3 червня 2014 р. Закону України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті».

Світовий досвід захисту прав споживачів фінансових послуг дає підстави для чіткого розуміння цієї діяльності як системної. Наприклад, існуючий у Канаді захист прав споживачів фінансових послуг можливо представити у дворівневій системі, яка поділяється на державний та приватний рівні. Державний рівень представлений Агентством із захисту прав споживачів фінансових послуг (далі: Агентство), створеним федеральним урядом Канади у 2002 р. Агентство працює за двома напрямками. Перший – нагляд за дотриманням фінансовими установами положень законодавства про захист прав споживачів та моніторинг дотримання добровільних Кодексів поведінки учасників фінансових ринків. Другий – інформування клієнтів щодо споживчих властивостей фінансових послуг, а саме: про реальну вартість запозичень, про суму комісійних та інших непроцентних платежів, про чіткий графік погашення, про наслідки для поручителя за кредитним договором, про складання договорів фінансових послуг та ін. Агентство підключається до захисту прав споживачів фінансових послуг переважно тоді, коли необхідно вирішувати питання ринкової поведінки надавачів фінансових послуг. Приватний рівень представлений мережею фінансових омбудсменів, які розглядають конкретні випадки порушення прав споживачів, вирішують спори між надавачами та споживачами фінансових послуг. Отже, захист прав споживачів фінансових послуг потребує системної урегульованості, оскільки при її відсутності виникає недовіра до фінансового сектору і, як наслідок, – стримування його розвитку [1, с. 57].

Висновки. Вважаємо, що вирішення питання про захист прав споживачів в сфері кредитування має лежати не тільки в правовій, але й в соціальній площині. Усунення протиріч між споживачами кредитних послуг та фінансовими установами має буди здійснено за рахунок досягнення правового компромісу. При цьому, особливий правовий статус споживачів фінансових послуг має бути реально підтверджений за рахунок значних поступок з боку держави та банків під час вирішення конфлікту інтересів у сфері споживчого кредитування.

В цьому контексті заслуговує на підтримання проект Закону України від 22.12.2014 № 1558 «Про захист прав споживачів фінансових послуг від наслідків девальвації гривні». Цим законопроектом, зокрема, передбачається реструктуризація споживчих кредитів для учасників Анти-терористичної операції, мешканців зони АТО та інших громадян, що опинилися в скрутному становищі через отримання споживчих кредитів в іноземній валюті. При цьому реструктуризації підлягають всі валютні кредити, заборгованість за основною сумою яких не перевищує два мільйони гривень згідно з офіційним курсом НБУ на дату підписання договору споживчого кредиту. При реструктуризації заборгованість за споживчим кредитом згідно цього закону підлягає конвертації за курсом гривні до іноземної валюти, що діяв в Банку на дату укладання кредитного договору, зі збереженням процентної ставки за кредитом, передбаченої умовами кредитного договору на дату укладання. При цьому у прикінцевих положеннях зазначено, що Кабінет Міністрів України має розробити механізм компенсації втрат фінансових установ (банків) України пов'язані із конвертацією зобов'язань за кредитними договорами в іноземній валюті в національну валюту.

Щоправда слід відзначити, що цей законопроект та подібні до нього законодавчі ініціативи не знаходять підтримки у Верховній Раді України через лобювання своїх інтересів з боку банків та інших фінансових установ. Попри це, ще раз вважаємо за потрібне наголосити на тому, що під час врегулювання проблеми, що склалася навколо споживчого кредитування в іноземній валюті, держава має створити для споживачів фінансових послуг реальний механізм виходу зі скрутного фінансового становища.

Література

1. *Аванесова І.* Постулати захисту прав споживачів фінансових послуг / Ірина Аванесова // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 1. – С. 56-65.
2. *Вовк В. Я.* Кредитування і контроль: навч. посібник / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко. – К.: Знання, 2008. – 463 с.
3. *Кравченко Л. М.* Державний захист прав громадян як споживачів фінансових послуг / Л. М. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zonazakona.com.ua/yuridichn/>
4. *Малюга В. В.* Особливості захисту прав споживачів кредитних послуг / В. В. Малюга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shevchukpartners.com/osoblivosti-zahistu-prav-spozhyvachiv/>

5. *Рішення* Печерського районного суду міста Києва по справі № 2-552 –1/10 за 2010 рік.

6. *Рішення* Приморського районного суду міста Одеси по справі № 2-7392/09 за 2009 рік.

7. *Рішення* Приморського районного суду міста Одеси по справі № 2-7818/09 за 2009 рік.

8. *Ухвала* Апеляційного суду міста Києва по справі № 22-14931 за 2010 рік.

9. *Шкробтак І.* Проблеми захисту прав громадян як споживачів фінансових послуг при укладанні кредитних договорів / Іван Шкробтак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://olyanazarova.blogspot.nl/2012/01/blog-post_19.html

10. *Якименко О. О.* Судові спори з банками (правові позиції) / О. О. Якименко – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2012. – 271 с.

М. О. Зеленова

Отдельные аспекты защиты прав потребителей в сфере потребительского кредитования

В статье рассмотрены проблемные вопросы, возникшие в Украине во время мирового финансового кризиса и связанные с тем, что определенная часть населения Украины получила потребительские кредиты не в национальной валюте, а в иностранной. В результате чего, из-за резкого обесценивания национальной валюты, значительная часть заемщиков оказалась в трудном финансовом положении.

Ключевые слова: кредит, потребительский кредит, иностранная валюта, национальная валюта, финансовые услуги, кредитор, должник.

M. Zelenova

Some aspects of consumer protection in consumer credit

The article deals with the problematic issues that have arisen in our country during the global financial crisis and are related to the fact that a certain part of the population of Ukraine received consumer credits not in national currency but in foreign. As a result, the sharp depreciation of the national currency, a significant portion of borrowers found themselves in a difficult financial position.

Key words: credit, consumer credit, foreign currency, national currency, financial services, creditor, debtor.